

בלעם וגולדשטיין

"הן עם לבדד ישפן ובגוים לא יתחשב, מלים קלאסיות אלו של בלעם בחזונותיו, מעמידות אותנו בפני תופעה המאפיינת את ההיסטוריה היהודית במשך הדורות, הבדידות המתלווה לקיום היהודי. אך, אל מול הבדידות, מעמיד בפנינו המקרא את עיקרון השליחות, חזון ה'אור לגויים'. כך מנבא ישעיה (מב ו-ז): "אני ה' קראתיך... ואחזק בידך ואצרך [אשמרך] ואפתנך לברית עם לאור גוים"; 'לברית עם' – דוגמה לברית שבין הקב"ה לעם בין העמים, ו'לאור גוים' כלומר – למאיר בפני הגויים את דרך ה', כדי שגם הם יוכלו ללכת בו. בין שתי תופעות אלו קיים מתח ואף עימות קשה, שיצר מעין מחזה דרמטי ובו שלוש מערכות.

עמנואל

דרישת השליחות הוטלה עלינו בסיני (שמות יט ה-ו): "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". העם שהוא "סגולה מכל העמים", הוא כהן האמור לשרת את העולם כולו. קריאה זאת מהווה המשך לדברי ה' אל אברהם בעת כריתת הברית (בראשית יז, ד-ו): "הנה בריתי אתך - וקהלית לאב המון גוים... ומלכים ממך יצאו", וכדברי רבינו בחיי בן אשר בפירושו לספר 'דברים' (כו, א): אב... והרי הוא אב לכל הנכנסים תחת כנפי השכינה". מוזר, אך נבואות אלו נתקיימו. המקרא תורגם לאינספור שפות, והשפיע על דתות שונות, ומתוך כך, הפך אברהם העברי, לאב המון גויים, לדמות הנערצה על הנצרות והאיסלאם. היה זאת פרי מאבקם של יהודי העולם העתיק בו שלטה האלילות. כדי להתייחס ליהודים אלה שהפכו אור לגויים, בחרתי לי דמות ייצוגית והענקתי לה שם פרטי, שם מקראי בעלת משמעויות משיחיות: עמנואל. עמנואל חלם על תיקון העולם, על גאולה לאנושות כולה. האור שהוא הביא עתיד היה לשנות את המציאות "לפקח עינים ערות להוציא ממצר אסיר - - מבית כלא ישבי חשך". את בשורת האור לא אמור היה עמנואל לשמור לעצמו. היה זה אור גם לגויים.

תקופת המקרא הייתה תקופה של מלחמות איומות ושפיכות דמים בלתי נפסקת. אולם היו אלו מלחמות פוליטיות, פה ושם רדיפות דת, עדיין לא אנטישמיות. אולם ראשיתה של האנטישמיות נמצאת כבר בשנאתו של המן (אסתר ג, ח): "ישנו עם אחד מפוזר ומפחד בין העמים... ודתיקהם שנות מכל עם, ואת דתי המלך אינם עשים". החיים בגולה 'בין העמים' היה הזרז לכך. עמנואל לא שכן בדם. השנאה והיריבות הדתית קיבלו עד מהרה, באלכסנדריה של מצרים, אופי, שבישר את האנטישמיות המודרנית. השפעת היהדות ומאבקה נגד האלילות, הולידו את הבדידות הקיומית של היהודי.

גולדשטיין

לכאורה, מאבקו של עמנואל נשא פרי, והאמונה בא-ל אחר התפשטה בעולם. אלא שהשם 'עמנואל' עצמו קיבל משמעות חדשה בנצרות. לפיה, בן נולד, והוא ה"משיח", והשם עמנואל שייך לו. עמנואל המקורי התחיל עד מהרה להרגיש שעם הופעת הנצרות התווספה לשנאה האלילית, שנאתו של עמנואל החדש, שכל כך קרוב היה לו. עמנואל העברי הפך עתה ל"רוצח האל", ונידון להימחק או כקין, להיות נע ונד ללא מולדת. לאחר דורות, ירגיש הוא בשנאה מקבילה, אם אמנם בעלת אופי שונה, בארצות האיסלאם. אלא שהאיסלאם אף לא לקח לעצמו את השם עמנואל, אלא מחק את שורשיו היהודיים לחלוטין מזיכרונו ההיסטורי, כאילו אף פעם לא היו.

העולם המודרני יכול היה להיות שונה. הוא הלוא נולד תוך מרד נגד הדתות בהן קיננה שנאת היהודים. ואכן, המודרניות התבטאה באמנציפציה, בשוויון הזכויות. כייצוגו של היהודי המודרני, בחרתי לי אחד משמות המשפחה שאפיינו את יהודי אירופה: גולדשטיין. גולדשטיין לא שכן בדד, הוא היה מעין 'אור לגויים' בשבתו בתוכם. רב-הממדות של כשרונותיו התבטאו ביצירתיות בלתי משוערת בכל תחומי החיים, מספרות ועד למדעי הטבע. גולדשטיין שינה את פני העולם. הוא הצליח בכל אשר הלך, אך דווקא הצלחתו זו הייתה מזון לאנטישמיות המודרנית שהגיעה לשיאה הממאיר בשואה, בה נרצחו רוב הגולדשטיינים האירופאיים.

ארי בן-כנען (גולדשטיין)

ועתה ליהודי השלישי, אותו אכנה ארי בן-כנען, כדמות גיבור הספר 'אקסודוס'. הוא הבין את החובה והזכות לשבת בדד במדינה משלו, ולא סמוך על שולחן זרים, כשמתחת לרגליו יש אדמה באותה מידה שיש שמים מעל ראשו. את סבו עמנואל המקראי הוא יכול היה להכיל בקרבו: "עָצוּ עֵצָה וְתַפְּר... וְלֹא יָקוּם, כִּי עָמְנוּ אֶ-ל" (ישעיה ח, י). אך הוא לא יכול היה להיות עם השם גולדשטיין. השם היהודי מדי, 'גולדשטיין', היה מעין צל שרדף את אביו והסגיר את מוצאו. הוא היה אחד המוקדים הסמליים לבוז ולשנאה, שכיסו את הטינה והקנאה בכשרונו והצלחתו, קנאה בה לא היו מוכנים השונאים להודות. השם 'גולדשטיין' הפך ל'בן-כנען', כדי לבטא את השינוי בזהותו ואת המרד בגלות.

עתה מוכרח אני להתוודות, בפני בניו של ארי בן-כנען, שלא בחרתי בשמות עמנואל וגולדשטיין בצורה מקרית. '1984', ספרו של ג'ורג' אורוול מתאר את 'אוקיאניה', אחד משלוש מעצמות-על שבעתיד. לפנינו מציאות זועתית, בה "האח הגדול", והמפלגה שמאחוריו, שולטים על בני האדם ועל עולמם הפנימי, רגשותיהם ודעותיהם. בין "האח הגדול" לבין בני האדם עומד ה'טֶלְסְקֶרִין', מעין צג-מג, טלביזיה דו-כיוונית הנוכחת בכל מקום, כאילו לרשת את 'המקום', כינויו הקלאסי של הקב"ה. אורוול כתב על הפשיזם של האימפריה הסובייטית, היום לובש הפשיזם פרצופים אחרים. אך מאחורי השינויים, התופעות דומות. אמצעי חשוב לשליטה היא השפה, ה'שיח' (Newspeak), היום בדמות שפת התקניות הפוליטית. ב-1984 נאמר בפשטות: "מלחמה היא שלום, חירות היא עבדות, בערות היא כוח". והיום? מלחמה וטרור הם שלום, אם הם נעשים על ידי הצד הנכון. עבדות היא חרות, אם היא נעשית בשם הפלורליזם התרבותי. וכמובן, בערות היא כוח,

שהרי רק בעזרת הבערות יכולים משטרים רבים לשלוט על העמים בצורה דמוקרטית, מבלי לצעוק חמאס.

על סכנת "האח הגדול" חוזרים האינטלקטואלים כעל מנטרה קדושה. אולם, נשכחה מהלב תופעה אחרת חשובה מעין כמוה להבין את המציאות שמסביבנו. ב'1984' מתרחש בטלסקרין, מעין פולחן יומי של שתי דקות, המוקדש לעורר ולפתח שנאה כלפי דמות שהומצאה כאויבת הציבור. שמו של אותו אויב, 'עמנואל גולדשטיין', מחבר כביכול, ספר נסתר ומסוכן, ובו זרעי רוע המאיימים על האנושות.

כיצד נולד שם זה? אמנם כן, היה קיים עמנואל גולדשטיין, משורר רדיקלי חבר של צייר 'הצעקה' אדוורד מונק. יש הסוברים שהשם נבנה על בסיס שמה של Emma Goldman האנרכיסטית היהודית, מתועבת, לדעת. אולם אין ספק שהדמות שמאחורי השם הוא ליאון טרוצקי, שבעקבות רדיפות סטאלין, "האח הגדול", זכה לקבל שוב את שמו היהודי: לייב ברונשטיין. ואכן כך קרה גם לארי בן-כנען שבמאבק העכשוי כנגדו, התחדשה האנטישמית הישנה נגד גולדשטיין. אכן, העולם זקוק לאובייקט של שנאה, בשביל זה יש גולדשטיינים. ואם מתוך כך ממשיך העולם מסורת אבות, מוטב. הטלסקרין, ידאג לשנאה שלהמונים, ה'שיחדש' לשנאה של האינטלקטואלים שיחרימו את בן-כנען. והספר הנסתר, הלוא כבר פורסם, אלה הם הפרוטוקולים של זקני ציון. הפרקים החדשים שבו, נכתבים עכשיו בסדרות הטלביזיה הערביות.

מה יש לארי בן-כנען (גולדשטיין) לעשות? לא להיכנע. הוא חייב לדעת שכאשר הוא נלחם על הישרדותו הפיסית הוא משיג הישג רוחני. כשהאדם נאבק נגד הסרטן, הוא נלחם נגד כוחות הרשע והמקריות שבטבע. הוא יכול לנצח. גם הנלחם נגד הסרטן הפוליטי, חייב להפנים שהשנאה משרתת אינטרסים אפלים בעולם, וההישרדותו נגד אינטרסים אלה מהווה ניצחון הרוח על הדלק.

אור לגויים? בעקבות הראי"ה קוק (חזון הגאולה עמ' קצה) נאמר לבן-כנען-גולדשטיין, שהוא "חייב להיות כוח של תסיסה תמידית... שלא יחדל את עבודתו ואת סגולת הפרייתו. לעולם יתבע את תביעתו ויביע ברמה את תקוותו..." , לטובתו ולטובת העולם כולו.